

Petra som palimpsest

Bo Dahl Hermansen

Abstract: In this contribution it will attempt to show how memory relates to landscape. On the background of a phenomenological notion of landscape, it will be shown how time is incorporated in landscape as *durée* and narrative. Moving through the landscape may thus be understood as remembering, effectuated through a process of interpreting or 'reading' the landscape. Based on a metaphor of landscape as palimpsest, it is then shown how Biblical narratives have been associated with the ruins of ancient Petra. Via ancient writers such as Josephus, Eusebius and Jerome and oral tradition among Christians and Moslems, this process has continued to the present, when narratives about Moses, Aaron and Pharaoh, are more alive than ever before. Understanding the stories about Petra, told by local Bedouin and inscribed in contemporary guidebooks, as Rewritten Bible, of course depends on the metaphors of 'reading the landscape' and 'landscape as palimpsest'.

Key words: Landscape and memory – landscape as palimpsest – Petra as rewritten Bible

Indledende bemærkninger

Denne artikel er resultatet af en invitation fra redaktørerne, Mogens Müller og Jesper Høgenhaven, til at bidrage til nærværende bind trods det, at jeg som arkæolog ikke kan gøre krav på nogen dybere kompetence indenfor bibelforskning eller tekstforskning. Min kompetence ligger indenfor den nærorientalske arkæologi; og jeg har været tilknyttet Centre for Bible and Cultural Memory (BiCuM) med et projekt om landskabsarkæologi. For at kunne henhøre fortællingerne om Petra under betegnelsen bibelske genskrivninger, som er temaet for dette bind, er det derfor nødvendigt at udføre nogle metaforiske kunstgreb, som jeg håber vil være af interesse for læseren.

I den nyere arkæologiske litteratur om landskab har fagets forfattere, uanset hvilken arkæologisk disciplin de måtte tilhøre, delt sig i to grupper, som fortalere for henholdsvis en kvantitativ synsvinkel og en kvalitativ. Den kvantitative vinkel har været basis for størsteparten af den arkæologiske feltforskning, siden surveys og kortlægning blev standardprocedurer i begyndelsen af det tyvende århundrede, også når det drejer sig om nærorientalsk arkæologi, altså arkæologien i bibelens lande. Den kvalitative, som jeg vil gøre mig til talsmand for her, er relativt ny og har først for alvor fået fik sit gennembrud i arkæologien med Christo-

Forum for Bibelsk Eksegese, vol. 17

Bibelske genskrivninger, red. Jesper Høgenhaven og Mogens Müller

ISBN 978-87-635-3916-6 (print) 978-87-635-4439-9 (ebook)

© Museum Tusulanums Forlag og forfatterne 2012 (ebook 2016)

www.mtp.dk

pher Tilley's *A Phenomenology of Landscape* fra 1994. Berygtet eller berømt i faget alt efter temperament; i hvert fald lader forfatteren med denne titel ingen tvivl tilbage om sit teoretiske udgangspunkt.

Den kvantitative synsvinkel

I kvantitativt perspektiv¹ opfattes rum som overflade og indhold, dvs. som en beholder, hvis indhold udgøres af social handling, ressourcer og deres arkæologiske ækvivalenter. Disse er spredt ud på overfladen, der sættes lig med 'landskab'. Hvad der interesserer tilhængerne af denne opfattelse, er indholdets målelige egenskaber. Tid og rum opfattes som uafhængige, objektive og abstrakte skalaer;² og en måde at repræsentere deres indbyrdes forhold på er et tredimensionelt koordinatsystem med den rumlige distribution plottet ind langs de horisontale akser og tiden langs den lodrette. Tid og rum reduceres således til objektive størrelser, som muliggør sammenligning og generalisering. Denne form for repræsentation munder bl.a. ud i distributionskort, kronologiske tabeller og nu om dage i avancerede GIS-modeller, der lag for lag, periode for periode, dokumenterer målelige, rumlige og kronologiske relationer med tiden som den prioriterede variabel. Fortiden anskues altså som en lagdelt sekvens af klart adskilte perioder og repræsenteres som en serie af sekventielt aflejrede snit. Hver periode defineres ved det tidspunkt, de senest producerede levn blev fremstillet, og ikke ved, hvor længe disse var i brug og siden hen forblev synlige i landskabet.³

I epistemologisk henseende er der her tale om en objektivistisk tilgang, forbundet med enten et evolutionistisk eller et historiserende perspektiv. Menneskelige samfund bliver forstået typologisk, og materiel kultur som en refleksion af samfundstypologier, menneskelige adfærdsmønstre, 'kulturer' osv. Den yderste konsekvens af denne opfattelse er tiltag som den amerikanske arkæolog Lewis Binfords 'middle range-teori' og hans britiske kollega Colin Renfrews afkrydsningslister. Disse skulle efter sigende gøre det muligt, objektivt at efterprøve hypoteser om kulturhistoriens eller -evolutionens store årsagssammenhænge; og at identificere evolutionære sociale kategorier på baggrund af hvordan arkæologiske levn er distribueret i landskabet, f.eks. stammer, høvdingedømmer, bystater

¹ F.eks. Christopher Tilley, *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments* (Oxford: Berg 1994); Åsa Wall, *De hägnade bergens landskap*. Stockholm Studies in Archaeology 27 (Stockholm: Arkeologiska Institutionen).

² Tilley 1994, 9.

³ Gavin Lucas, *The Archaeology of Time* (London: Routledge 2005), 41.

og imperier. I den modsatte ende af spektret hægtes de objektivt kortlagte observationer op på tekstligt dokumenterede historiske 'facts', hvortil især den 'bibelske' arkæologi desværre stadig i vidt omfang henregner begivenhederne i Gamle Testaments fortællinger.

Denne synsvinkel har haft og har stadig stor nytteværdi, fordi den har gjort det muligt for forskere, ikke mindst ved Afdeling for Bibelsk Eksegese i København, at sætte spørgsmålstegn ved fortællingernes historicitet på et informeret grundlag. Men for at forstå, hvordan sådanne fortællinger kan være skrevet ind i et landskab som Petra i Jordan, må vi forsøge os med en anden tilgang.

Den kvalitative synsvinkel

I kvalitativt perspektiv opfattes rum hverken som en neutral beholder eller en relation mellem indbyrdes uafhængige, objektive skalaer.⁴ I stedet fokuseres der på rummet, som det erfares gennem menneskets krop. 'Sted' har således forrang frem for 'rum',⁵ idet steder anses for at have primær betydning som centre for kropslig aktivitet, meningsdannelse og emotionel forbundethed. Al kropslig erfaring begynder og udfoldes således ifølge Tilley på et sted og rækker derfra via kroppens bevægelser gennem landskabet ud mod andre steder, der tilsammen kommer til at udgøre, hvad han kalder 'regioner' for menneskelig eksistens.⁶ Dette fører for ham via en række mellemregninger, som vi desværre ikke har plads til at gennemgå her, videre til den konklusion, at et landskab er "... en serie af navngivne lokaliteter, en mængde relationelt forbundne steder, der føjes sammen af stier, bevægelser og fortællinger".⁷ Tim Ingold når frem til noget lignende, idet han karakteriserer et landskab som et relationelt felt, hvoraf steder frembringes uden dog at kunne adskilles klart fra hinanden eller fra helheden.⁸ Ifølge denne indfaldsvinkel er tid ikke en uafhængig parameter. Den opstår i stedet gennem relationerne mellem steder som 'varen',⁹ og som 'fortælling'.¹⁰ Tid, sted

⁴ Tilley 1994; Wall 2003.

⁵ Edward S. Casey, *The Fate of Place* (Berkeley: University of California Press 1997), 340.

⁶ Tilley 1994, 15.

⁷ Tilley 1994, 34.

⁸ Tim Ingold, *The Perception of the Environment. Essays in Livelihood, Dwelling and Skill* (London: Routledge 2000), 192.

⁹ Henri Bergson, "Stof og Hukommelse". *Bergson, De store tænkere*, red. Peter Kemp (København: Munksgaard 1991/1886), 164ff.

og handling smelter på den måde sammen i en proces, hvor det er den sansede, fortalte og indskrevne vekselvirkning med verden, der får denne til at give mening. Men et landskab, der bliver sanset og tilskrevet mening på den måde, må jo i sig selv betragtes som en agent, der både konstituerer og selv konstitueres gennem beboernes ageren.¹¹

Alt dette betyder selvfølgelig, at den kartesianske dikotomi mellem subjekt og objekt må benægtes, hvilket har som konsekvens, at der ikke kan tænkes nogen objektiv metode til at evaluere hypoteser om fortiden. I stedet anses arkæologiens resultater for at fremkomme ved en kontinuerlig slutningsproces, der metaforisk kan forstås som en læsning af landskabet. Den britiske arkæolog Ian Hodder, beskriver således fortolkningsprocessen som en hermeneutisk spiral.¹² Og det er da også i metaforisk betydning, vi kan tale om, at Bibelen kan være genskrevet i et landskab.

Landskabets temporalitet

Tim Ingolds temporalitetsbegreb

Et af problemerne i mit landskabsarkæologiske projekt er spørgsmålet om, hvordan kollektiv og kulturel erindring spiller sammen med landskabet. For at tilnærme mig en mere specifik teoretisk vinkel på dette problem vil jeg her omtale Tim Ingolds ide om, hvad han kalder 'landskabets temporalitet'.¹³ Denne er baseret på en præmis om, at menneskelivet er en proces, der involverer både tidens gang og dannelsen af det landskab, hvori livet udfolder sig. Det indebærer for Ingold, at: 'landskabet er et varigt minde – og vidnesbyrd – om de forgangne generationers liv og arbejde, som har beboet det, og dermed efterladt noget af sig selv der.'¹⁴ Landskabet er med andre ord en materialisation af tid,¹⁵ ikke som kronologi, men som en løbende historisk proces, der er sammenflettet af spor efter geologiske, biologiske og sociale processer med hver deres temporalitet og

¹⁰ F.eks. Paul Ricoeur, *Time and Narrative*. Vol. 3, overs. Kathleen Blamey og David Pellauer (Chicago: The University of Chicago Press), 241.

¹¹ Anna Grön. *Positioning the Bronze Age*. Ph.d.-afhandling, Acta Archaeologica Lundensia Series in 8° No 47. (Stockholm: Almqvist & Wiksell 2004), 36.

¹² Ian Hodder, *The Archaeological Process* (Oxford: Blackwell Publishers 1999), 30ff.

¹³ Ingold 2000, 189ff.

¹⁴ Ingold 2000, 189.

¹⁵ Barbara Bender, "Time and Landscape". *Current Anthropology* 43 (2003), 103.

hver deres 'resonans' i en hvilken som helst nutid.¹⁶ I denne sloganagtige form kan dette virke lidt kryptisk, men det betyder ganske enkelt, at mennesker måler tiden i relation til deres egen erfarede og forventede levetid, som de gerne måler i forhold til materielle fænomener i deres omverden. Den britiske antropolog Daniel Miller har således identificeret tre rytmiske skalaer: et langt sigt, et ækvivalent sigt og et kort sigt.¹⁷ I det langsigtede perspektiv bruger vi materiel kultur til at overskride grænserne for vor egen levetid gennem arvegods, mindesmærker osv. I det ækvivalente perspektiv bruger vi materiel kultur som ledsager gennem den enkeltes liv og kasserer eller afhænder mange ejendele efter døden. På det korte sigt fortærer, forbruger og kasserer vi forbrugsgoder mere eller mindre kontinuerligt gennem et livsløb. Disse rytmer løber ikke parallelt, men skærer gennem hinanden i menneskers vekselvirkning med deres omgivelser og med naturens store kredsløb, som har deres egne rytmer. På den måde aflejres de i landskabet som monumenter, ruiner, marker og skel, artefaktkoncentrationer, affald osv.

Teknisk set kan vi med Ingold sige, at de fleste spor i landskabet er additive eller reduktive transformationer af overfladen.¹⁸ Som eksempler på additive træk kan vi tænke på et bredt spektrum af fænomener som monumenter, tomter, diger, brolagte veje, klippemalerier, ildsteder, artefaktkoncentrationer, møddinger osv. Som eksempler på reduktive spor kan her nævnes miner, grave, gruber, helleristninger, trådte stier, fodspor osv. Tekster kan selvsagt høre til i begge kategorier (indgravninger og graffiti), og der synes faktisk at være en gradvis overgang mellem de to kategorier i og med at nogle spor, såsom ridser og brud, synes at have både additive og reduktive elementer.¹⁹ Under alle omstændigheder vil de fleste kompetente medlemmer af en befolkning kunne 'læse' sådanne spor i deres landskab som afsat af menneskelige eller menneskelignende agenter i fortiden. Men som det skulle fremgå af det ovenstående, vekselvirker disse spor nødvendigvis med spor af de langtidspocesser, der har formet landskabets overflader og forårsager disses nedbrydning, hvilket underkastes en lignende slutningsproces.

¹⁶ Lucas 2005, 41.

¹⁷ Daniel Miller, "Artefacts and the Meaning of Things", *Companion Encyclopedia of Anthropology*, red. Tim Ingold (London: Routledge 1994), 396-419.

¹⁸ Ingold 2007, 43f.

¹⁹ Ingold 2007, 44f.

Erindringens former

Selvom landskabet således er vævet sammen af spor efter processer og aktiviteter, fra en fjernere eller nærmere fortid med hver deres temporale rytmer, så dannes og erfares det dog til enhver tid i nuet. Derfor kan det at bevæge sig rundt i landskabet, ifølge Ingold i sig selv betragtes som en erindringsproces, der udfolder sig på mange planer, hvoraf jeg her vil fremhæve tre, som jeg tror arkæologien i særlig grad har forudsætninger for at udforske og som derfor også udgør de primære undersøgelsesobjekter i mit arbejde.

Det ene er, hvad Edward Casey har kaldt kropslig erindring.²⁰ Hermed menes en form for gendannelse af socialt sanktionerede bevægelsesmønstre, der bliver habituelt inkorporeret i kroppen ved indøvet og gentagen bevægelse på eller mellem steder i landskabet,²¹ og som i samme moment inkorporeres i landskabet som spor i form af f.eks. strukturerede artefakt-koncentrationer, stier, monumenter og pladser og dermed samtidig bidrager til landskabets fortsatte dannelse.

På et andet plan udgør samme spor i landskabet et grundlag for at erindre de agenter, der har bragt dem til verden. Med kroppens gentagne bevægelse gennem landskabet inkorporeres nemlig en evne til at aflæse spor i landskabet som indeks over begivenheder i fortiden. Som fodspor i sandet indekserer den agent, der har afsat dem, således indekserede guldhornene de agenter, der en gang i fortiden har bragt dem til verden,²² hvilket gjorde netop disse meget præsentable i romantikkens Danmark, især efter hornenes forsvinden og efterfølgende indskrivning i litteraturen via Adam Oehlenschlägers berømte digt. Sporene i landskabet minder os altså om fortiden, deraf også udtryk som oldtidsminder, fortidsminder og folkeminder.

De to omtalte erindringsprocesser er først og fremmest af kropslig art og forbundet med tid som 'varen' (se ovenfor). Men det kan være svært at adskille dem fra italesat erindring. For præsentationen af fortiden i nutiden indebærer ofte en italesættelse af det implicite, hvilket bringer os videre til Tilleyes ovenfor anførte definition på et landskab. Med udgangspunkt i denne definition vil jeg mene, at det at bevæge sig gennem landskabet tillige er at bevæge sig mellem navngivne steder, som i kraft af deres navn minder vandreren om biografiske, genealogiske

²⁰ Edward Casey, *Remembering: A Phenomenological Study* (Bloomington, IN: Indiana University Press), 151.

²¹ Modifieret fra Andrew Jones, *Memory and Material Culture* (Cambridge: Cambridge University Press 2007), 11.

²² Jones 2007, 23.

og historiske begivenheder eller mytologiske fortællinger, som går op i en højere enhed med den kropslige erindring i en gensidigt forstærkende proces. Dette synspunkt forfølger altså erindringen hinsides hjernen, gennem kroppen og ud i landskabet, så den bliver en del af fundamentet for det, den franske praksisteoretiker Pierre Bourdieu har kaldt *habitus*, og derfra videre, ind i den skrevne tekst. Dette erindringsplan er forbundet med tid som fortælling (se ovenfor), og det er det, jeg må fokusere på i det følgende for at kunne bidrage med noget forhåbentlig meningsfuldt til denne bog.

Landskabet som palimpsest

Landskabets temporalitet er altså en både kompleks og kompliceret størrelse, som heller ikke på nogen måde er blevet udtømmende beskrevet her. Men skal vi begribe den, kan vi i nærværende sammenhæng med fordel tage betegnelsen palimpsest i anvendelse. Ved palimpsest (græsk: *palin* = igen og *psên* = skrabe) forstås et manuskript, der er skrevet ovenpå ældre, mere eller mindre bortraderede tekster. Udtrykket bruges tillige metaforisk indenfor arkæologien, om sporene efter flere overlappende aktiviteter fra skiftende tidsperioder og den variable ud-radering af tidligere afsatte spor.²³ Denne metafor gør det på forbilledlig vis begribeligt, at et arkæologisk fundsted eller et landskab præget af arkæologiske fundsteder på ingen måde kan betragtes som en simpel lagdelt eller periodeinddelt størrelse. Dens oprindelse i tekstlig sammenhæng gør det også lettere at gennemskue, hvordan en desperat arkæolog med metaforikkens hjælp kan hævde at læse bibelske genskrivninger ind i et landskab.

Af det ovenstående skulle det fremgå, at den kollektive erindring gerne er rettet mod spor fra forskellige fortider, der overlapper hinanden og hver for sig har en høj resonans i en given nutid; og at denne fundamentalt set 'praktiske' erindring kan diskursiveres gennem navngivning og fortælling. Derimod er det langt fra sikkert, som vi skal se, at de fortællinger, der tilknyttes steder i landskabet, er objektivt korrekte i moderne historiografisk eller arkæologisk betydning.

Petra som palimpsest og bibelsk 'genskrivning'

Opdagelsen

Et for mig interessant eksempel på dette er Petra (Fig. 1 nedenfor), nabatæernes legendariske hovedstad, som blev 'opdaget' af den schweiziske rejsende Johan

²³ Lucas 2004, 37.

Ludwig Burkhardt i 1812.²⁴ Gennem oldtidens forfattere var både nabatæerne og deres hovedstad Petra blevet indskrevet i europæernes kollektive erindringsgods, men siden korsfarerne havde forladt det hellige land i det 14. århundrede, vidste ingen europæere, hvor oldtidsbyen var beliggende.

Fig. 1. Kort over Mellemøsten med Petras placering.

Under en rejse i Transjordan, der dengang var en del af det osmanniske imperium, hørte Burkhardt rygter fra den lokale befolkning om en ruinby i bjergene; og han havde held til at overtale sin lokale guide til at bringe ham dertil. Burkhardt satte allerede fra begyndelsen ruinbyen i forbindelse med de gamle beretninger om Petra og nabatæerne, formodentlig fordi han har haft kendskab til en udgave af Flavius Josefus' ar-

bejder (Fielding & Walker 1778), hvori der blev offentliggjort et kort baseret på Eusebs *Onomasticon* (se nedenfor). Her er Petra lokaliseret præcist på baggrund af de afstande, Euseb angav i sidstnævnte værk. På den måde blev ruinbyen indskrevet i vestlig bevidsthed som Petra, nabatæernes hovedstad, der allerede var kendt fra beretninger hos Diodor, Strabo, Josefus, Euseb og Hieronymus. Burkhardt tegnede også de første skitser af ruinfelterne og er siden blevet efterfulgt af adskillige rejsende og forskere, som har føjet dimensioner til fortællingerne om Petra-landskabet. Siden begyndte den videnskabelige udforskning, der blev sat forment i gang af Rudolf Ernst Brünnow og Alfred von Domaszewski i 1897-1898,²⁵ og som i vore dage indebærer, at spor fra alle arkæologiske perioder si-

²⁴ Johan Ludwig Burkhardt, *Travels in the Holy Land*, red. og overs. William Martin Leake (Adelaide: University of Adelaide Library e-books 2010/1822. Kan læses på hjemmesiden (Aug 22nd-23rd.) http://ebooks.adelaide.edu.au/b/burckhard/john_lewis/syria/chapter6.html).

²⁵ Rudolf Ernst Brünnow & Alfred Domaszewski, *Die Provincia Arabia auf Grund Zweier in den Jahren 1897 und 1898 unternommenen Reisen und der Berichte früherer Reisenden* (Strassbourg: K.J. Trübner 1904-1909).

den Palæolitikum er blevet afdækket og for en stor dels vedkommende er synlige i landskabet.

'Bibelsteder' i Petra

Allerede på Burkhardts tid tilskrev den kollektive erindring hos de lokale beduiner en vis Faraos æren for flere monumenter af nabatæisk oprindelse. Disse monumenter omfattede hvad Burkhardt i sin rejseberetning²⁶ kaldte *Kazr Faraun*, Faraos slot (Fig. 2-3), *Kasr Bint Faraun*, Faraos datters slot og *Zob Faraun*, 'hasta virilis Pharaonis' i Burkhardts oversættelse, eller slet og ret 'Faraos fallos', og det til trods for, at ingen farao vides eller menes at have sat sine fødder i Petra eller beordret noget monument bygget der.

Fig. 2. Khazneh Faraun.

Fig. 3. Khazneh Faraun. Stik af David Roberts. *From The Holy Land, Syria, Idumea, Arabia, Egypt & Nubia*. London: FG. Moon, 1842-1849.

På samme måde associerede beduinerne på Burkhardts tid specifikke bjergtoppe, kilder og wadier i Petra-området med fortællinger fra det Gamle Testamente og Koranen gennem stednavne som *Wady Musa* (Moses' dal) og *Ain Musa* (Moses' kilde), begge navngivet efter episoden i 2 Mos 17,2-7, hvor Moses skaffede vand til israelitterne ved at slå på klippen med sin stok. Lignende stednavne blev for-

²⁶ Burkhardt 2010/1822, Aug. 22nd.

bundet med Moses' bror Aron, såsom *Szeitouh Harun* (Arons terrasse) og *Gebel Harun* (Arons bjerg), den slette og det bjerg, hvor Aron blev begravet ifølge de lokale legender. Dette er interessant, fordi tilsvarende associationer er kendt fra andre steder, der ligger langt fra Petra, som f.eks. 'Ain Musa på Sinai-halvøen og skt. Katarina, hvor Aron ifølge lokale legender skal være begravet.²⁷ De omtalte stednavne i Petra er direkte gengivet fra Burkhardt. Men fra andre kilder i 19. årh. ved vi, at Burkhardts *Kazr Faraun* egentlig var kendt blandt beduinerne som *Khazneh Faraun* (Faraos skatkammer), som det også hedder i vor tids rejselitteratur. I 20. århundrede var dette monument dog snarere kendt blandt de lokale under navnet *al-Jarra* (urnen),²⁸ som der i øvrigt er blevet skudt til måls efter i den tro, at der her var gemt en guldskat, et fænomen, der er alment kendt i Mellemøsten, og som jeg i andre former og på andre steder selv er blevet påduttet af lokale bønder og beduiner, hvoraf mange er fuldt og fast overbevist om, at vi arkæologer leder efter begravede eller bortgemte skatte. Her er Farao altså forsvundet ud af billedet, men i den nutidige rejselitteratur og på skiltningen i Petra, går monumentet ikke desto mindre under navnet *al-Khazneh Faraun*, hvilket altså relancerer en ældre og mere pittoresk tradition, der er knyttet til de bibelske beretninger om Moses og Farao og vel disses genskrevne versioner i Koranen.

Fig. 4. Ed-Deir.

Fig. 5. Ed-Deir. Stik af David Roberts. *From The Holy Land, Syria, Idumea, Arabia, Egypt & Nubia*. London: FG. Moon, 1842-1849.

²⁷ Mikkel Bille, personlig kommunikation.

²⁸ Frank Rainer Sheck, *Jordanien. Völker und Kulturen zwischen Jordan und Rotem Meer*. DuMont Kunst-Reiseführer (Köln: DuMont Buchverlag 1985), 368.

Afslutningsvis skal her nævnes det imponerende nabatæiske monument *ed-Deir* (klosteret) (Fig. 4-5), som formentlig har fået sit navn fordi ”nogle små kors, der er udkåret i væggene antyder, at det kan have været brugt til gudstjenester i kristen tid”, som det hedder i franciskanermunkenes guidebog over Jordan.²⁹

De antikke forfattere

De nævnte stednavne antyder alle, at Bibelens fortællinger om israelitternes vandring i ørkenen på et tidspunkt er blevet tilskrevet stedet her. Men hvornår og hvordan, er spørgsmålet. Svaret herpå skal formodentlig søges allerede hos antikke forfattere som Josefus, Euseb af Caesaraea og Hieronymus.³⁰ I *Ant.* 4,82-83 sætter Josefus således den bibelske beretning om Mirjams og Arons død i forbindelse med Petra:

Da mødte Mirjam, Moses' søster, sit endeligt efter at have levet i fyrretyve år siden hun forlod Ægypten ... Hun blev begravet på et vist bjerg, som de kalder Sin. Så ... fik han [Moses] hæren til at fjerne sig og marchere gennem vildniset og gennem Arabia; og da han kom til et sted som araberne anser for deres Metropolis, og som tidligere blev kaldt Arce, men nu bærer navnet Petra, et sted der var omgivet af høje bjerge, gik Aron op på et af dem i hele hærens påsyn, eftersom Moses allerede havde fortalt ham at han skulle dø ...

Også Euseb af Caesaraea sætter de bibelske fortællinger om Moses og hans søskende i forbindelse med Petra. I sit *Onomastikon*, som er en fortegnelse til brug for pilgrimme over alle for ham vigtige stednavne i Bibelen, sætter han således det bibelske Kadesh Barnea [under navneformen Kadêa Barnê] i forbindelse med ”Petra en by i Arabien, hvor Mirjam gik op og døde, og der slog den tvivlende Moses på klippen for at give vand til det tørstige folk. Mirjams grav udpeges der, selv nu om dage. Og der slog Chodollagomor amalekitternes høvdinge. Denne tradition føres videre i Hieronymus' redaktion af Eusebs *Onomastikon* og i hans egen *Questiones Hebraicae in Libro Geneseos*.

Dette betyder i praksis, at nogle af de betydeligste gammeltestamentlige figurer – og dermed tillige beretningerne om dem – allerede i antikken så at sige blev skrevet ind i Petra og Petra dermed samtidigt i den bibelske topografi som hjem-

²⁹ Franciscan Fathers, *Guide to Jordan* (Jerusalem: Franciscan Printing Press, 3. udg. 1984), 162.

³⁰ En stor tak til Pernille Carstens for at have gjort mig opmærksom på Mirjams tilknytning til Petra og på disse tekster samt for oversættelse af Eusebs græsk. Se Pernille Carstens artikel i dette bind.

sted for disse figurer og begivenheder. Og det er så meget væsentligere, som *Onomasticon* allerede i 4. årh., sammen med Bibelen selv naturligvis, synes at været blevet selve guidebogen for pilgrimme, enten i Eusebs græske version eller Hieronymus' latinske redaktion. Om disse eller andre forfattere er ophavsmænd til identifikationen, eller den er trængt ind i den autoriserede litteratur fra lokale mundtlige traditioner, er uvist. Men deres optræden i den autoriserede litteratur har formodentlig givet autoritet til en mundtlig tradition, der senere igen for lokalbefolkningen må have fået brændstof fra genskrivninger i Koranen af de bibelske fortællinger.

Stednavnet Moses' Dal, altså nutidens *Wadi Musa*, er ifølge den amerikanske arkæolog Philip C. Hammond³¹ først dokumenteret i kilderne omkr. 1100, da korsfarerlederen Balduin I kort før sin kroning i Jerusalem bliver tilkaldt af 'Skt. Arons munke' for at beskytte dem mod saracenernes hærgen. Efter sin indgriben lader han en borg bygge i 'Moses' Dal'. Traditionen om Moses' tilknytning til stedet bliver således knæsat senest på dette tidspunkt i kraft af, at stednavnet Moses' Dal får officiel anerkendelse. På samme måde betegner stedets munke altså sig selv som Skt. Arons Munke, et navn, der samtidig knytter stedet til Moses' bror Aron. Der har altså formentlig eksisteret en lokal tradition, knyttet til antikke forfatterskaber, som nu får officiel anerkendelse. Denne tradition må derefter via korsfarere og kristne pilgrimme, såvel som skiftende komponenter af den muslimske lokalbefolkning, være blevet inkorporeret i den mundtlige tradition, som blev genfortalt af beduinerne på Burkhardts tid, og som i hvert fald af vore dages beduiner bliver gengivet med reference til Koranen.

Den overmodige Faraos

At beretningerne om Moses, Aron og Mirjam er blevet henlagt til Petra allerede af de antikke forfattere, begrundet imidlertid ikke den tradition, der giver Faraos æren for flere af monumenterne der. Denne erindringskonstruktion kan mig bekendt ikke spores i de skriftlige kilder, og den er heller ikke begrundet i nogen historisk faraos kendte bedrifter eller arkæologiske fund. Der er altså formodentlig tale om en kreativ bearbejdning af temaet om den ikonisk overmodige faraos,³²

³¹ Philip C. Hammond, "Petra – Myth and Reality", *Saudi Aramco World* 4 (September/Oktober 1991).

³² Jørgen Bæk Simonsen, "Det faraoniske Ægypten i den islamiske tradition". *Arven fra Ægypten II*, red. Erik Christiansen (Århus: Sfinx 2001).

som ifølge både Bibelen og dens genskrivninger i Koranen³³ forfulgte Moses og Israels børn, indtil han blev konfronteret med konsekvenserne af sine fejl, og om hvem det i Koranen (Sura 20, vers 25 og 44) hedder:³⁴

25 ”Gå nu til Faraos! Han handler overmodigt.”

44 ”Gå til Faraos! Han handler overmodigt.”

Om denne Faraos hedder det tillige i Sura 10, vers 90-92, at han først i sidste øjeblik, noget overraskende måske, lærte af sine fejltagelser:

90 Vi lod Israels børn drage gennem havet, og Faraos og hans krigere fulgte efter dem, i voldelighed og fjendskab. Da han så var ved at drukne, sagde han: ”Jeg tror, at der ikke findes anden gud end Ham, som Israels børn tror på. Jeg er blandt dem der overgiver sig til ham”

91 ”Først nu? Tidligere var du oprørsk; du var en af dem, der skaber fordærv.

92 I dag vil Vi redde dig, din krop, så du kan blive et tegn for dem, der kommer efter dig...”

Også i Koranens genskrivelse af de bibelske fortællinger sættes Faraos hyppigt i forbindelse med Moses,³⁵ som f.eks. i Sura 17, vers 101-104, her i en mere ortodoks fremstilling af Faraos skæbne:

101 Vi gav Moses ni tydelige tegn; spørg blot Israels børn! Da han kom til dem, og Faraos sagde til ham: ”Moses! Jeg tænker, at du er forgjort.”

102 Han sagde: ”Du ved, at ingen anden end himlens og jordens Herre har sendt dem ned som synlige tegn! Faraos! Jeg tænker, at du er fortabt.”

103 Denne ønskede at skræmme dem ud af landet; men Vi lod ham og dem, der var med ham, drukne, hver og en.

104 Derefter sagde vi til Israels børn: ”Tag bolig i landet! Når løftet om det hinsidige bliver opfyldt, vil Vi bringe jer hid i ét bundt”.

Koranens genskrivning af fortællingen om Faraos og israelitterne synes her at være mildest talt modsætningsfuld, hvilket måske antyder, at Faraos-skikkelsen i

³³ For bibelske genskrivninger i Koranen: se Mogens Müllers artikel i dette bind.

³⁴ Denne og de følgende passager fra Koranen er alle citeret fra *Koranen*, overs. Ellen Wulff (København: Vandkunsten 2006).

³⁵ Simonsen 2001, 298.

Koranen først og fremmest er blevet genbrugt til didaktiske formål og ikke som den specifikke historiske farao, mange forskere i tidens løb har forsøgt at læse ind i Bibelens fortællinger.

Bearbejdningen af de fortællinger, der knytter sig til steder i Petra som bærer associationer til Bibelens og Koranens fortællinger, finder stadigvæk sted i vore dage, hvor de i kraft af turismen i dennes forskellige former er kommet til at udgøre en væsentlig del af grundlaget for de lokale beduiners og andre beboeres subsistens. Philip C. Hammond er imidlertid ikke helt enig i den ovenstående fremstilling. Han er ganske vist enig i, at fortællingerne er blevet og stadig bliver kreativt bearbejdet, men tilskriver til gengæld de tidlige munke et decideret falskneri. For ham er Josefus' og Eusebs identifikation af Kadesh Barnea med Petra-regionen tilsyneladende ikke entydige. Han mener i stedet, at de tidlige munke har fabrikeret fortællingerne om Moses' og Faraos tilknytning til Petra for at styrke disses krav på korsfarernes beskyttelse.³⁶ Uanset, om man er enig med Hammond i dette eller ej, er der ingen tvivl om, at han gennem mange år har haft lejlighed til at samle på lokale beduiners fortællinger om Petra og her skal gengives et eksempel efter hans genfortælling:

Stednavnet *Al Khazneh Faraun* (Faraos skatkammer) er forbundet med en historie, der i Hammonds gengivelse³⁷ fortæller, at Farao under forfølgelsen af Hebræerne nåede Petra – efter den 'pinlige episode' ved Rødehavet. På det tidspunkt var Farao nødt til at efterlade sin skat, fordi den sinkede hærens fremmarch. Til det formål blev "skatkammeret" frembragt på magisk vis og skatten blev indkapslet i et urnelignende ornament over indgangsportalen.³⁸

En lignende historie er knyttet til *Kasr al-Bint Faraun* (Faraos datters palads). Denne gang var det Faraos datter, der blev for tung en byrde. Så Farao byggede et palads til hende, hvor hun kunne bo, til han kom tilbage. Det tredje monument, der af beduinerne er blevet knyttet til Faraos navn, er som nævnt *Zob Faraun* (Faraos fallos). Dette navn er givet til en enkeltstående søjle i landskabet, der har overlevet både jordskælv og tidens tand, og er vel næppe opfundet af tidlige kristne eller middelalderlige munke?

Hammonds gengivelse af sagnet om Faraos skatkammer virker efter min mening, som om han har stillet meget detaljerede og dermed ledende spørgsmål til

³⁶ Hammond 1991, 2.

³⁷ Hammond 1991, 2.

³⁸ Heraf det 20. århundredes beduiners betegnelse *al Jarra*: Urnen jf. ovenfor.

sine informanter, men den giver ikke desto mindre en ide om, hvilke forestillinger, der for beduinerne har været knyttet til disse stednavne gennem århundreder. Der er til gengæld ingen tvivl om, at der i kølvandet på den tiltagende turisme bliver, og fortsat vil blive, lagt mere og mere i fortællingerne af lokale beduiner.

Sammenfatning

Jeg har i dette bidrag forsøgt at anskueliggøre, hvordan erindring og landskab hænger sammen. På baggrund af Christopher Tilleys fænomenologiske landskabsbegreb og Tim Ingolds idé om landskabets temporalitet er det blevet vist, hvordan tid så at sige inkorporeres i landskabet som varen og som fortælling. At bevæge sig rundt i et landskab kan således betragtes som en erindringsproces, hvor mønstre, der er skabt i fortiden, genkendes og genskabes som varen i kroppens bevægelse gennem landskabet og genkaldes i de fortællinger, der via stednavne knyttes til steder i landskabet.

Med udgangspunkt i en metafor, der anskuer landskab som palimpsest, har jeg tillige fremdraget Petra som eksempel på, hvordan oprindeligt bibelske fortællinger er blevet knyttet til stedet i et ikke ganske let gennemskueligt samspil mellem Josefus', Eusebs og Hieronymus' skribentvirksomhed på den ene side og mundtlig tradition blandt både kristne og muslimer på den anden. Denne proces er fortsat helt op til vor tid, hvor de bibelske og koranske beretninger om Moses, hans søskende Mirjam og Aron samt for Petras vedkommende ikke mindst Farao står mere levende end nogensinde i lokalbefolkningens forestillinger. Dette skyldes formodentlig ikke mindst de muligheder, der for lokalbefolkningen ligger i at skabe sig et indkomstgrundlag ved hjælp af den omfattende turisme på stedet.

Når jeg har tilladt mig at kalde de fortællinger om Petra, der her er taget under behandling, for 'bibelske genskrivninger' skal det naturligvis først og fremmest forstås metaforisk.

Den kvalitative tilgang til landskabet, som er blevet fremhævet i teksten, indebærer nemlig, at den landskabsarkæologiske proces kan forstås som en 'læsning' af landskabet; og ideen om landskabets temporalitet gør det muligt metaforisk at forstå landskab som palimpsest.